

SENEKOS DRAMŲ HEROJŲ JAUSMŲ RAIŠKA IR POVEIKIS ŽIŪROVAMS

Jovita Dikmonienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros doktorantė

Antikinės tragedijos esmė yra neatsiejamai susijusi su herojų jausmais, o prasmė ir vertė – su žiūrovų ir skaitytojų emocijomis. Pasak Oksfordo universiteto profesoriaus Oliverio Taplino, „jausmai yra tragedijos širdis“¹. Įkvėptas Thomo Stearnso Elioto apybraižos „Seneka Elžbietos laikų vertimuose“, profesorius knygos *Graikų tragedija scenoje (Greek tragedy in action)* epigrafu pasirinko citatą, kurią perfrazavo taip: „Graikų tragedijoje už žodžių slypi veiksmas, už veiksmo – jausmas: tai, kas abstraktu ir tai, kas konkretu, yra viena, jausmas ir prasmė yra nedalūs.“² Pasak Taplino, jei tragedija žiūrovams nesukelia tragiškų emocijų (baimės, gailėsčio), ji tampa ne tik emocija, bet kartu ir intelektualine nesėkme³.

Straipsnyje, remdamiesi Taplino išvalgomis, bandysime pažvelgti į Senekos tragedijų herojų jausmus iš žiūrovų perspektyvos, dekonstruoti ir tarsi nuimti viršutinį verbalinį Senekos tragedijų sluoksnį, giliau suvokti po žodžiais slypintį personažų jausmų ir minčių pa-

saulį. Straipsnio tikslas – ištirti, kokius veikėjų jausmus vaizduoja poetas tragedijose *Medėja* ir *Tiestas*, koks herojų jausmų tikslas ir emocinis poveikis žiūrovams. Taikysime aprašomąjį, analizinį, lyginamąjį, hermeneutinį tyrimo metodus.

Lyginti pasirinkome Senekos tragedijas *Medėja* ir *Tiestą*, nes jos panašios herojų aistrų raiška. Seneka šiose tragedijose vaizduoja vieno jausmo apimtus herojus, žudančius vaikus iš pykčio ir po keršto nesigailinčius savo poelgio. Lyginsime Senekos diatribėse aprašomas pykčio aistros atsiradimo priežastis, jos vystymąsi ir padarinius su tragedijose vaizduojama herojų pykčio aistra.

Antikoje šios dvi tragedijos buvo labai populiarios. Varijaus *Tiestas* ir Ovidijaus *Medėja* romėnų buvo laikomos pačiomis geriausiomis lotyniškomis dramomis. Yra žinoma, kad Antikoje pagal mitą apie *Medėją* tragedijas buvo pastatę graikų dramaturgai: Sofoklis, Biotomas, Karkinas, Diogenas, Neofronomas, Euripidas, romėnų poetai: Enijus, Akcijus, Ovidijus, Seneka, Lukanas, Kuriacijus Maternas. *Tiesto* siužetas buvo dar populiarsnis. Žinoma, kad *Tiestą* buvo sukūręs Agafonas, Apolodoras, Karkinas, Cheremonas, Kleofontas, Diogenas, Euripidas. Pagal tą patį mitą pavadinimu *Atrėjas* tragedijas buvo parašęs

¹ Oliver Taplin, *Greek tragedy in action*, London and New York (1978, 1989, 1991, 1993, 1995, 1997, 2000, 2003), 2004, 168.

² *Ibid.* 1. Originalo tekstas: *Behind the words of Greek tragedy there is action, behind the action emotion: the abstract and concrete are made one, the emotion and the meaning are indivisible.*

³ *Ibid.*, 170.

Sofoklis, Akcijus, Pomponijus, Emilijus Skavras, Rubrenas Lapa. Žinomi septyni romėnų autorių *Tiestai*: Enijaus, Varijaus, Kasijaus Parmiečio, Baso, Kuriacijaus Materno, Grakcho, Senekos⁴. Iki mūsų laikų išliko Senekos *Tiestas* ir dvi *Medėjos* – Euripido bei Senekos.

Lietuvoje Senekos tragedijos išsamiai nėra nagrinėtos. Iš dešimties išlikusių tragedijų, susijusių su Senekos vardu, trys išverstos į lietuvių kalbą: *Faidra*, *Pamišęs Herkulis*, *Trojietės*. Lietuvoje iki šiol nėra ne vienos Senekos tragedijoms skirtos monografijos, nors šio autoriaus tragedijos buvo skaitomos Vilniaus universitete jau nuo pat jo įkūrimo laikų ir turėjo įtakos Vilniaus universiteto profesoriaus bei dramaturgo Grigaliaus Knapijaus tragedijoms⁵. Yra vos keletas Senekos dramaturgijai skirtų straipsnių, kuriuose nagrinėjama Senekos tragedijų autorystė⁶, herojų charakteriai⁷, poeto T. S. Elioto požiūris į Senekos dramaturgiją⁸.

Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose Senekos dramaturgija sulaukė didelio mokslininkų susidomėjimo. XVIII, XIX amžiuje Senekos tragedijos dažniausiai buvo lyginamos su graikų tragedijomis ir daroma išvada, kad Senekos dramos prastesnės nei graikų dėl išpūsto, įmantraus stiliaus ir dirbtinumo, per didelio racionalumo, nenatūralumo ir netinkamumo statyti scenoje, per didelio re-

toriškumo, tinkančio vien mokyklinei deklamacijai⁹. Buvo apgailėstaujama, kad ne graikų, o Senekos tragedijos paveikė Shakespeare'o, Marlowe, Beno Jonsono dramą, tapo klasicistinės prancūzų ir italų tragedijos pavyzdžiu. Tik nedaugelis XIX ir XX amžiaus pirmosios pusės mokslininkų pripažino Senekos tragedijų poetinę vertę, charakterių psichologiškumą, vientisumą¹⁰, retorikos įtaką, stoikų psichologijos bei etikos pritaikymą tragedijose¹¹.

XX amžiaus viduryje pasikeitė mokslininkų požiūris į Senekos tragedijas. Paneigta nuomonė, kad jos negalėjo būti statomos scenoje, imta teigiamai žvelgti į ilgus, emocingus herojų monologus, veiksmo pertraukimą, neatsakytus, retorinius klausimus¹². Dabar manoma, kad šios stilistinės priemonės skatina žiūrovų kritinį mąstymą.

XX amžiaus pabaigoje nusistovėjo kelios Senekos tragedijų tyrinėjimo kryptys: 1) Senekos tragedijos istoriniame politiniame kontekste, 2) graikų ir romėnų tragedijų santykis, 3) romėnų poezijos įtaka Senekos tragedijoms, 4) stoikų filosofijos atspindžiai Senekos dramose, 5) retorikos elementai Senekos tragedijose, 6) Senekos tragedijų įtaka Renesanso teatrui, 7) etika ir jausmų psichologija Senekos tragedijose¹³.

⁹ F. Leo, „Die Composition der Chorlieder Senecas“, *Rheinische Museum*, N 52, 1897, 97.

¹⁰ L. Ranke, „Tragödien Senecas“, *Abhandlungen und Versuche*, Leipzig, 1888.

¹¹ B. M. Marti, „Seneca's tragedies: a new interpretation“, *TAPA* 76, 1945, 216–245.

¹² R. J. Tarrant, „Senecan Drama and its Antecedents“, *Harvard Studies in Classical Philology* 82, 1978, 213–263. D. F. Sutton, *Seneca on the Stage*, Leiden, 1986.

¹³ Iš vėlesnių veikalų, skirtų Senekos herojų jausmams analizuoti, galime paminėti: Martha Nussbaum, *The Therapy of Desire, Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton, New Jersey, 1994; Alessandro Schiesaro, *The Passions in Play, Thyestes and the Dynamics of Senecan Drama*, Cambridge, 2003; Gianni Guastella, *L'ira e l'onore, Forme della vendetta nel teatro senecano e nella sua tradizione*, Palermo, 2001; Charles Segal, *Language and Desire in Seneca's Phaedra*, Princeton, 1986.

⁴ Tragedijų apie Medėją, Atrėją ir Tiestą autorius nurodo *Sudos* žodynas. Čia remiuosi paaiškinimais, parengtais E. G. Rabinovičiaus, knygoje: Луций Анней Сенека, *Трагедии*, издание подготовили С. А. Ошеров, Е. Г. Рабинович, Москва, 1983, 394, 413.

⁵ Eugenija Ulčainaitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, 2001, 180.

⁶ Dalia Dilytė, „Dėl *Hercules Oetaeus* autorystės“, *Literatūra* 38 (3), 1996, 21–25.

⁷ Audronė Kudulytė-Kairienė, „Helenos paveikslas graikų mitologijoje ir Senekos tragedijoje „Trojietės“, *Literatūra* 38 (3), 1996, 5–11.

⁸ Izolda Gabrielė Geniušienė, „T. S. Eliot's Reflections on Seneca and the Elizabethan Drama“, *Literatūra* 38 (3), 1996, 52–59.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skirsime pastarajai temai – Senekos tragedijų *Medėja* ir *Tiestas* herojų jausmų analizei. Tačiau pirmiausia aptarsime žiūrovų emocijas: kokie įvykiai ir herojų jausmai gali sukelti publikai gailęstį ir baimę. Galiausiai bandysime atsakyti į klausimą, koks galėtų būti Senekos tragedijų herojų jausmų vaizdavimo tikslas.

ŽIŪROVŲ EMOCIJOS

Tyrinėjant antikinės tragedijos poveikį žiūrovams, pirmiausia reikėtų aptarti metodologinę problemą. Kokius numanomus žiūrovus ir skaitytojus turėsime omenyje? Į šią problemą, kylančią dėl „numanomo“, „idealaus“, „istorinio“ skaitytojo, yra atkreipę dėmesį *receptijos* teorijos šalininkai Charlesas Martindale'is ir Stanley Fishas. Pasak Martindale'io, kritikas, rašydamas apie numanomo skaitytojo reakcijas, rašo tik apie savo paties reakcijas. Pasak Fisho, – apie savo bendruomenės reakcijas. Abu kritikai laikosi nuomonės, kad *kiekvienas skaitytojas* savo reakcija į kūrinių *pats kuria ir naujai papildo kūrinio prasmę*¹⁴. Straipsnio autorė pritaria, kad kiekvieno žiūrovo ir skaitytojo kūrinio suvokimas, emocijų įvairovė, jų intensyvumas yra individualūs. Tačiau pagrindinės, pačios ryškiausios vadinamųjų *istorinių* skaitytojų ir žiūrovų emocijos (Gorgijo, Aristotelio, Senekos, Oliverio Taplino, Marthos Nussbaum etc.), kylančios dėl tragedijos įvykių, herojų tarpusavio santykių, reiškiamų jausmų, kaip matysime iš tyrimo, yra panašios. Tai – baimė, gailęstis, susižavėjimas, pasipiktinimas, liūdesys. Kritikai, rašydami

apie tragediją, išivaizduoja jos pastatymą, kaip ji galėtų veikti žiūrovą. Todėl mokslinėje literatūroje apie antikinę dramą, taip pat ir Senekos tragedijas, yra susiklosčiusi tradicija rašyti, vartojant terminus „teatro žiūrovas“, „publika“, o ne „skaitytojas“ ar pirmąjį asmenį – „aš“. Mes taip pat laikysimės šios tradicijos.

Šiame straipsnyje skirsime terminus: *emocijos* ir *jausmai*. Žiūrovų išgyvenimai, stebint ar skaitant tragediją, yra panašūs, tačiau situaciniai, subjektyvūs, trunka ribotą laiką, tiek, kiek pati tragedija. Todėl, kalbėdami apie *žiūrovų* reakcijas, vartosime terminą *emocijos*. Jausmai yra žmogaus ilgalaikiai, pastovūs išgyvenimai, priklausantys nuo jo išsiamonintų vertybių, idealų, įsitikinimų, elgesio normų. Todėl, kalbėdami apie *herojų* išgyvenimus, skatinančius jų poelgius, vartosime terminus: *jausmai*, *aistros*.

Seneka skyrė ilgalaikius, pastovius jausmus, patiriamus realiame gyvenime, nuo trumpalaikių, kūrinio paskatintų emocijų. Estetinio susijaudinimo sukeltas emocijas filosofas vadino pasiruošimu tikrosiems aistroms. Jis teigė, kad „liūdesys (*tristitia*) nėra jausmas, priverčiantis nuleisti rankas stebint mimų vaidinamą laivo sudužimą, kaip nėra baimė (*timor*) perbėgęs per širdį virpulyms skaitant apie po Kanų Romą apsupusį Hanibalą. Visa tai yra nenorinčios pasiduoti sielos judesiai, tai – ne aistros, o aistrų daigai (*nec adfectus, sed principia proludentia adfectibus*)“ (*De ira* II, II, 5)¹⁵.

Penktame amžiuje prieš Kristų sofistai ir retorikos mokytojas Gorgijas rašė, kad žiūrovų emocijos priklauso nuo to, ar geras, ar blogas likimas tenka veikėjams. Jis išskyrė tris

¹⁴ Apie tai plačiau lietuvių kalba: Jovita Dikmonienė. „Charleso Martindale'io receptijos teorija ir antikinė literatūra“, *Literatūra* 49 (3), 2007, 12. Taip pat: *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius, 2006.

¹⁵ Vertė Dalia Dilytė. Čia ir toliau cituosime iš: Liucijus Anėjus Seneka, *Diatribės*, Vilnius, 1997. Originalo tekstas: *L. Annaei Senecae Dialogorum libros XII*, edidit Emil Hermes, Lipsiae, 1905.

emocijas, kurias poezija sukelia žiūrovams: *šiurpinančią baimę, ašaringą gailę, ilgesingą liūdesį* (φρίκη περίφοβος καὶ ἔλεος πολύδακρυς καὶ πόθος φιλοπενθήης)¹⁶. Vėliau Aristotelis „Poetikoje“ trumpai apibrėžė, kad tragedija, žiūrovams sužadindama *gailę* ir *baimę* (δι' ἑλέου καὶ φόβου), apvalo šias emocijas (*Poet.* VI, 1449b), taip pat kad „tragedija – ne vien užbaigto veiksmo imitacija, bet ir tokio, kuris sukelia baimę ir gailę, o šios aistros sukyla ypač tada, kai įvykiai vyksta netikėtai, rutuliodamiesi vienas iš kito“ (*Poet.* IX, 1452a)¹⁷. Aristotelis teigė, kad tragedija didžiausią *gailę*, *baimę*, *šiurpulį* sukelia tada, kai *kančios ir neapykanta išgali tarp giminaičių, draugų, mylimųjų*, „pavyzdžiui, kai brolis žudo brolių, o sūnus – tėvą, kai motina žudo sūnų, o sūnus žudo ar ketina žudyti motiną, ar daro kitą koki panašų nusikaltimą“ (*Poet.* XIV, 1453b). Filosofas taip pat pabrėžė, kad atpažinimai ir peripetijos¹⁸ tragedijoje skatina herojams *meilę* (φιλίαν) ir *neapykantą* (ἔχθραν) (*Poet.* XI, 1452a). Apibendrinus Aristotelio mintis, galima teigti, kad tragedijos žiūrovai patiria *baimės* ir *gailės* emocijas, o herojai – *meilės* ir *neapykantos* jausmus.

Seneka „Trojietėse“ finalinėje vaikų nužudymo scenoje vaizduoja merginos aukojimą kaip spektaklį, į kurį susirinko žiūrovai. Čia Seneka išvardija, kokie įvykiai, herojų poelgiai, charakterio savybės teatro publiką labiausiai sujaudina, paveikia. Poetas teigia, kad žiū-

rovams siaubą (*terror*) sukelia žmogaus žudymas (1136–1137), jaudina (*movet*) graži išvaizda (*formae decus*), jaunas amžius (*mollis aetas*), nepastovi įvykių kaita (*vagae rerum vi-ces*), drąsi herojaus širdis (*animus fortis*), ateinanti mirtis (*letio obvius*) (1144–1146). Kai žudoma jauna, graži, drąsi moteris, žiūrovai vienu metu patiria tris emocijas: bijo, žavisi, gailisi (*mentes tremunt, mirantur, miserantur*) (1147–1148). Taigi Seneka greta aptartų įvykių pastebi ir du herojų jausmus: *drąsą* (*audax, fortis animus*) (1151, 1153) ir *pyktį* (*irato impetu*) (1159), kurie jaudina, „pagauna“ žiūrovus (*omnium mentes ferit*) (1153)¹⁹.

Taplinas teigia, kad tragedijos vertė pirmiausia priklauso nuo to, kiek ji įtikina žiūrovą, kiek yra įdomi, pavergia, sujaudina. Iš visų emocijų, kylančių žiūrovams, kaip svarbiausią jis išskiria *gailę*, nes ši emocija yra altruistinė, kilni. Pasak Taplino, gailint susijaudinimas kyla dėl kitų asmenų, o ne dėl savęs, emocija veržiasi į išorę, o ne grįžta į vidų²⁰. Graikai pirmieji pastebėjo, kad neigiamos emocijos, kurios kyla jaudinantis dėl kitų, o ne savęs, yra malonios²¹. Žiūrėti į savo nelaimės ant scenos – liūdna, graudu, nemalonu, gėda. Pasak Herodoto, atėniečiai nubaudė 1000 drachmų bauda Aischilo amžininką Frinichą ir uždraudė autoriui dar kartą statyti „Mileto paėmimą“ dėl to, kad ši tragedija žiūrovams priminė *jų pačių* pralaimėjimą ir nelaimės, sukėlė didelį liūdesį ir visuotinį verksmą (*Hist.* 6, 21). Praplečiant Taplino mintį būtų galima pasakyti, kad ne tik *gailę*, bet ir *baimę*, liūdesys, kylantys žiūrint tragediją, yra altruistiniai

¹⁶ Gorgias, *Fragment* 11, 56. Originalo tekstas: Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (vol. II, rev. Kranz, Berlin, 1951–4).

¹⁷ Vertė Marcelinas Ročka. Čia ir toliau cituosime iš: Aristotelis, *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1990.

¹⁸ *Atpažinimą* Aristotelis suvokė labai plačiai, kaip personažo sužinojimą kažką naujo ir jo *minties pasikeitimą*, o *peripetiją* – kaip netikėtą kitiems personažams herojaus (dažniausiai po atpažinimo) *veiksmo pakeitimą* (Arist. *Poet.* XI, 1452a–1452b).

¹⁹ Visos lotyniškos Senekos tragedijų citatos iš: *L. Annaei Senecae Tragoediae*, recensuerunt Rudolphus Peiper et Gustavus Richter, Lipsiae, 1921.

²⁰ Oliver Taplin, *op. cit.*, 168.

²¹ Arist., *Poet.* XIV, 1453b: „poetas imitacija turi suteikti malonumą (ἡδονήν), kylantį iš *gailės* ir *baimės*“.

jausmai, nes tuo metu žiūrovai jaudinasi dėl kitų, o ne dėl savęs ir išlieja emociją į išorę.

Aristotelis visas tragedijas, kurios sukelia žiūrovams *baimę* ir *gailęstį*, suskirsto į tris tipus pagal tai, kaip herojus padaro nusikaltimą: 1) sąmoningai ir nejausdamas savo kaltės, 2) nesąmoningai ir po atpažinimo jaučia kaltę, 3) kai planuojamas, bet nepadaromas nusikaltimas, prieš tai atpažinus auką kaip giminaitį.

Senekos *Medėją* ir *Tiestą*, pagal Aristotelio klasifikaciją, būtų galima priskirti prie pirmojo tipo tragedijos, kai veikėjas nusikalsta suprastamas, ką daro. Medėja ir Atrėjas sąmoningai nužudo vaikus ir dėl to nesigaili. Tokio tipo tragedijose nėra atpažinimo kaip savo kaltės suvokimo, todėl Aristotelis jas mažiau vertina²². Tačiau jos sukelia daugiausia *baimės* ir *siaubo* žiūrovams, verčia labiau susimąstyti apie nevaldomo *pykčio*, *įtūžio* padarinius, suprasti, ką žmogus gali padaryti, kai pažeidžiama jo savigarba, išduodama meilė. Iš Senekos tragedijų šiam tipui taip pat priklausytų *Fedra*, *Trojietės*, *Agamemnonas*, *Fini-kietės*.

Antrojo tipo tragedijos, kai veikėjas padaro baisų nusikaltimą nežinodamas ir tik vėliau sužino, ką padarė, yra Senekos *Edipas*, *Etos Herkulis*, *Pamišęs Herkulis*. Aristotelis tokio tipo tragedijas labai vertino, nes jos turi savęs atpažinimo motyvą²³. Šio tipo tragedijos žiūrovams sukelia daugiausia *gailėsčio*, ypač atomazgoje, nes herojus, supratęs, ką padarė, labai kenčia, save kaltina ir baudžia. Trečiojo tipo tragedijų, kaip antai Euripido *Jonas*, *Ifigenija Taurideje*, kurios turi laimingą pabaigą, Seneka nėra parašęs.

Taplino nuomone, antikinės tragedijos žiūrovams turėtų patirti *vienu metu* daugelį emocijų: *gailęstį*, *baimę*, *siaubą*, *liūdesį*, *nerimą*. Jis rašo: „Mes *gailimės* Agamemnono, Edipo, Agavės, tačiau tuo pat metu *jaučiame* *siaubą*, *nerimą*; ir tuo pat metu *norime*, kad Agamemnonas būtų nužudytas, Edipas sužinotų tiesą, Agavė atpažintų savo sūnaus galvą. Mes *ilgimės* *sielvarto* (*pothos philopenthēs*). Tai toks saldus liūdesys.“²⁴ Taplinas daro išvadą, kad tragedijos sukeltos emocijos yra *kompleksinės* ir visada *nepastovios*. Jis teigia, kad galbūt geresnė ta tragedija, kuri sukelia daugiau kompleksinių ir nepastovių emocijų²⁵. Šiai Taplino nuomonei pritariame. Skaitydami Senekos tragedijas mes taip pat *jaučiame* *gailęstį* Medėjai, Atrėjui ir kartu *norime*, kad jie atkeršytų savo skriaudėjams, todėl *vienu metu* *gailimės* ir *bijome*, kad bus nužudyti vaikai. Mums gaila Kreūsos, Kreonto, bet kartu piktinamės jų elgesiu. *Gailimės* Tiesto, Jasono, tačiau jie vienu metu kelia ambivalentiškas emocijas dėl neištikimybės, nepagarbos broliui, žmonai.

Romos universiteto profesorius Alessandro Schiesaro, tyrinėjęs Senekos *Tiestą*, teigė, kad Atrėjas, jo nuomone, neskaitina žiūrovams *baimės*, kurią tikėtumės pajusti dėl jo šurpus nusikaltimo. Pasak Schiesaro, Seneka priverčia publiką tapti Atrėjo sąmokslu dalyve, nes tragedija iš anksto supažindina žiūrovus su detaliais Furijos ir Atrėjo intrigų sumanymais. „Mes emociškai neišvengiamai dedamės prie *baimės* ir *siaubo* kūrėjo – Atrėjo, o ne prie jo aukos – Tiesto: žiūrovai ne bijo su Tiestu, o planuoja kartu su Atrėjumi.“²⁶ Pasak Schiesaro, *Tiesto* žiūrovai jaučia tik *estetines* *žavėjimosi poezija*, o ne *baimės emocijas*²⁷.

²⁴ *Ibid.*, 168.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Schiesaro, *ibid.*, 3.

²⁷ *Ibid.*

²² Arist., *Poet.*, XIV, 1453b.

²³ *Ibid.*

Tačiau tai, kad Seneka iš anksto supažindina žiūrovus su detaliu nusikaltimo planu, mūsų nuomone, nesumažina publikai baimės jausmo. Baimė kyla aiškiai suvokus pavojaus priežastis, o žiūrovų emocijos pirmiausia priklauso nuo galimybės ir noro susitapatinti su herojumi. Kita vertus, skaitydami tragediją mes vienu metu patiriame *kompleksines*, skirtingas emocijas, kurios viena kitą blokuoja. Tuo pačiu metu *pasipiktinimas* vienu personažu sumažina jam jaučiamą *gailęstį* arba *baimę* sumažina tam pačiam personažui *užuojautą*. Taip atsitinka ir Senekos *Tieste* – žiūrovams *baimę*, kurią kelia Atrėjas dėl galimo vaikų nužudymo, sumažina *gailęstis* Atrėjui dėl jo kančios, kai šis suvokia savo kaltę. *Gailęstį* jam kelia ir brolio padaryta skriauda (žmonos suviliojimas, ištrėmimas, grasinimas išžudyti visą šeimą) (220–244). Jei mūsų *negąsdina* Atrėjas, vadinasi, nejaučiame *užuojautos* Tiestui ir jo vaikams. *Gailėtis* Tiesto skatina jo vaikų žudymas ir jis pats – suvargęs, išpažįstantis savo kaltę. Tragedijoje žiūrovams kyla *ambivalentiškos emocijos* – priešingos emocijos tam pačiam personažui. Mums *vienu metu pikta* ir *gaila* Tiesto. Taip pat mums vienu metu *gaila* ir *baisu* Atrėjo. Kuri iš dviejų emocijų: *baimė* ar *užuojauta*, *pasipiktinimas* ar *gailęstis* – vyrauja konkrečiame tragedijos etape, priklauso tik nuo žiūrovų.

Seneka diatribėse yra rašęs, kad sudėtinga suvokti savo ambivalentiškas emocijas. Dažniausiai viena iš jų ima vyrauti. Jei kažko bijome, tai nebejaučiame tam žmogui *gailęščio*. Kaip pavyzdį filosofas pateikė Aleksandro Didžiojo draugą Telesforą, kurį pats Aleksandras, nepaprastai įpykęs, smarkiai sužalojo ir uždarė į kalėjimą. Telesforas dėl žaizdų atrodė bjauriai ir baisiai. Todėl, pasak Senekos, „tapęs pabaisa, buvo netekęs ir užuojautos (*miserordiam*)“ (*De ira* III, XVII, 1–4).

Medėjoje žiūrovams taip pat vienu metu *gaila* ir *baisu* Medėjos. Ypač tragedijos pradžioje, kai herojė kenčia ir pyksta (1–55), bei pabaigoje, kai Medėja pati patiria ambivalentiškus jausmus: myli ir nekenčia Jasono, džiaugiasi nužudžiusi nuotaką ir jos tėvą, ir tuoj pat jaučia baimę, kaltę prieš vaikus, didžiulę kančią, pyktį sau ir Jasonui, meilę savo vaikams ir norą juos nužudyti (893–971). Žiūrovams turėtų būti *gaila* Jasono, nes jis linkęs susitaikyti, nesipykti, myli savo vaikus ir nori gražesnio gyvenimo. Tačiau Jasonas kelia ir *pasipiktinimą* dėl melo Medėjai, silpnumo, neįtikimybės. Todėl mes *bijome* ir *norime*, kad jis būtų nubastas.

Emocijų ambivalentiškumas neleidžia žiūrovams aiškiai suvokti, kuris personažas teisus, kuris geras, kuris blogas. Galiausiai, rutuliojantis tragedijos veiksmui, vienu metu kyla *skirtingos, kompleksiškos, nepastovios emocijos*, kurios ne tik jaudina, bet ir verčia mąstyti, analizuoti.

HEROJŲ JAUSMAI

Vienas ryškiausių herojų jausmų Senekos *Medėjoje* ir *Tieste* yra pyktis (*ira*) ir iš jo kylantis įniršis (*furor*). Šie jausmai Senekos vaizduojami opoziciškai meilės (*amor*) jausmui. Medėja ir Atrėjas pirmiausia jaučia didelį skausmą (*dolor*) ir tik vėliau tikrą pykčio jausmą. Herojė tragedijos pradžioje, ragindama save keršyti, nori, kad jai kiltų didesnis skausmas (*gravior exurgat dolor*) (49), nes ji jau ne mergaitė, o motina, ir jai tinka didesni nusikaltimai (*maiora scelera*) (50). Atrėjas, ieškodamas įkvėpimo kerštui, ragina, kad skausmas surastų kažką didesnio už ankstesnius protėvių nusikaltimus (*maius hoc aliquid dolor inveniat*) (274–275). Tragedijose žodžiai „skausmas“ ir „pyktis“ Senekos vartojami sinonimiškai. Kaip

pažymi Martha Nussbaum, kai tikimės, kad Medėja vėl kreipsis į pyktį, ji kreipiasi į savo skausmą (446, 914–915, 943–946)²⁸. Panašiai yra *Tieste*. Pavyzdžiui, kai įpykęs Atrėjas beprotiškai trokšta nubausti savo brolių. Draugas klausia, koku ginklu pasinaudos jo skausmas (*dolor*) (nors čia mes labiau tikimės²⁹ – pyktis) (258). Skausmą po patirtos skriaudos Seneka diatribėse įvardija kaip vieną iš pykčio priežasčių: „pyktis yra noras grąžinti skausmą atgal“ (*iram esse cupiditatem doloris reponendi*)“ (*De ira* I, III, 3).

Seneka, diatribėje *Apie pyktį* apibūdindamas šios aistros prigimtį, nurodo kelis jos vystymosi etapus, kuriuos galime pastebėti tragedijose *Medėja* ir *Tiestas*. Filosofas rašo: „Aistros gimsta, auga, plečiasi štai kaip. *Pirmasis* judesys yra nevalingas (*non voluntarius*), tai tarsi pasiruošimas aistrai (*quasi praeparatio adfectus*) ir tam tikra grėsmė. *Antrajam* būdingas neatkaklus noras: tai – mintis, jog *reikėtų keršyti*, nes esu ižeistas, arba aną reikėtų nubausti, nes nusikalto. *Trečiasis* judesys jau yra nevaldomas, jis *nori keršyti* ne todėl, kad reikia, bet todėl, kad pergalejo protą.“³⁰ „Pyktis (*ira*) yra tai, kas peršoka per protą (*rationem*), kas jį pasigrobia. Taigi tas skriaudos regimybės sukeltas pirmasis sielos poslinkis yra ne tiek pyktis, kiek pati skriaudos regimybė (*iniuriae species*). *Antrasis* antpuolis, ne tik priėmęs skriaudos regimybę, bet ir pritaręs jai, yra pyktis (*ira*), sielos, sąmoningai norinčios ir nusprendusios keršyti, paskatinimas“ (*De ira* II, IV, 1). Seneka apie pirmąjį pykčio judesį

kalba panašiai kaip apie estetines žiūrovų emocijas (liūdesį, baimę), kurios yra nevalingos ir panašios tik į pasiruošimą tikriesiems jausmams (*De ira* II, II, 5).

Medėjoje ir *Tieste* protagonistų pykčio vaizdavimo jausmą galima išskirti į tris etapus: 1) nevalingą Medėjos piktinimąsi meilės priešaika sulaužiusiu Jasonu, *Tieste* – Atrėjo piktinimąsi jo garbę pamynusiu Tiestu, 2) valdomą ir kontroliuojamą protagonistų pykčio jausmą, jų kaltinimus skriaudėjams bei sąmoningą pasiryžimą keršyti, 3) beprotišką, nesuvaldomą pyktį ir įniršį, kai Medėja ir Atrėjas žudo vaikus ne dėl to, kad reikia, bet dėl to, kad pykčio aistra nugalėjo jų protą.

PIRMASIS PYKČIO ETAPAS

Medėjai pasipiktinimas kyla staiga, kaip nevalingas atsakas į patirtą skriaudą – naujas vyro jungtuves. Ji nesistengia tvardyti, ypač girdėdama choro giedamas vestuvines giesmes (56–115). Atrėjo pyktis, kitaip nei Medėjos, vaizduojamas sulaikytas, atidėtas ir kylantis, praėjus daugeliui metų po patirtos skriaudos. Atrėjui seną nuoskaudą primena ir jį kursto keršyti Furija bei mirusio senelio Tantalo šešėlis. Herojus į sceną įžengia nepatenkintas savo tingumu, silpnumu, nes nesugeba nubausti brolio, kuris pažeidė dievų įstatymus ir pamynė Atrėjo garbę. Atrėjas pyksta ant savęs, kad tik tuščiai aimanuoja ir neatkeršija už tiek brolio nusikaltimų, apgaulių, dievo įstatymų sulaužymą, tuščiai dejuoja. Atrėjui atrodo, kad drąsus valdovas turėtų pripildyti pasaulį ginklų žvangesio, į dvejas jūras išvesti du laivynus, skaisčiai uždegti gaisrais miestas ir laukus (178–184). Atrėjas grasina, kad net ir tas, kuris priglautų besislapstantį Tiestą, turėtų žūti žiauriausia mirtimi (188–189). Atrėjas suvokia, kad yra įpykęs (*iratus Atrous*)

²⁸ Nussbaum., *ibid.*, 451.

²⁹ Plg. S. A. Ošerovas šioje vietoje žodį *dolor* verčia – ярость (itūžis): *Что ж будет ярости такой орудием?* (*Quonam ergo telo tantus utetur dolor?* (Sen., *Thyes.*, 258)), Луций Анней Сенека, *Трагедии*, издание подготовили С. А. Ошерова, Е. Г. Рабинович, Москва, 1983.

³⁰ *Ibid.*, II knyga, IV, 1.

(180), bet neveiklus, todėl save skatina keršyti:

Dvasia, daryk, kam visos kartos nepri-tars,

Bet netylės. Išdrįsti reikia nusikalst

Taip žiauriai, kruvinai, kad brolis ma-no pats

Sava laikyt labiau norėtų kalnę šią.

Atkeršysi, jei nugalėsi. [...] ³¹

Thyēs. 192–196)

Poetas panašiai vaizduoja ir Medėjos išėjimą į sceną – *pirmąjį Medėjos pykčio etapą*. Moteris piktinasi skriauda, šaukiasi dievų: Dianos, Minervos, Helijo, Hekatės, žuvusio Argo laivo vairininko Titėjo, – visų, kuriems Jasonas prisiekė ją vesdamas. Meldžia Erebo, Dito, Prozerpinos, furijų, kad keršytų jos skriaudėjams: prakeikia mirtimi jaunąją, Krentą ir visą jų karališkąją šeimą, Jasonui už priesaikos sulaužymą linki būti benamiu, beturčiu, klajūnu, kad nuolat ilgėtusi Medėjos, o savo vaikams – panašiams į tėvą ir į motiną (1–25).

Medėja sau sužadina pasipiktinimą, ironiškai sakydama, nejaugi ji bus tokia silpna, kad nesugebės užpulti priešų (27), nejau ji prieš vyrą ir jo naująją nuotaką neš vestuvinius deglus, burs jiems iš paaukotų gyvulių vidurių (37–40). Ji meldžia senelio Titano, kad duotų jai saulės vežimą, kuriuo lėkdama uždegtų Korintą ir paskandintų jį dviejose jūrose (29–36).

Medėja kreipiasi į savo dvasią, kad ši išvytų moters baimes ir sustiprintų jos mintį ne-svetingu Kaukazu, prisimena savo ankstesnius nusikaltimus (42–49), ragina, kad jos skausmas (*dolor*) stiprėtų, kviečia pyktį (*ira*) ir įsiūtį (*furor*) užvaldyti ją, trokšta, kad apie jos skyrybas, lydymas žudynių, žmonės ilgai kalbėtų:

[...] tekyla skausmas sunkesnis.

Jau man pritinka pagimdyt nelaimės di-desnes.

Ginkluokis pykčiu ir save ruošk žudy-mui

Su įniršiu visu. Tebus vienodai kalba-ma

Apie skyrybas tavo, vestuves. Pamesi vyrą, kaip?

Taip, kaip sekei iš paskos. Ilgiau ne-gaišk:

Piktadaryste sukurti namai, paliktini piktai.³²

(Med. 49–55)

Pirmajame jausmų raiškos etape pagrindi-niai herojai piktinasi savimi, lieja pyktį ir grasi-na savo skriaudėjui ir visai jo aplinkai, taip ska-tindami žiūrovams nerimo ir baimės emocijas.

ANTRASIS PYKČIO ETAPAS

Antrajame pykčio etape Medėja ieško santuo-kos iširimo priežasčių. Ji netiki nei Jasono, nei savo kalte (116–149), labiausiai piktinasi Kre-ontu. Seneka diatribėse rašo: „Nėra žmogaus be kaltės. Juk didžiausias pasipiktinimas kyla

³¹ Šią ir visas kitas citatas iš Senekos tragedijų *Tiestas* ir *Medėja* vertė J. Dikmonienė. Originalo tekstus pateik-sime iš jau minėto (R. Peiperio ir G. Richterio) leidimo: *age, anime, fac quod nulla posteritas probet, sed nulla taceat. aliquid audendum est nefas atrox, cruentum, tale quod frater meus suum esse mallet – scelera non ulcisceris, nisi vincis. [...]*

³² [...] *gravior exurgat dolor: maiora iam me scelera post partus decent. accingere ira teque in exitium para furore toto. paria narrentur tua repudia thalamis: quo virum linques modo? hoc quo secuta es. rumpe iam segnes moras: quae scelere parta est, scelere linquenda est domus.*

iš įsitikinimo: „Niekuo nenusidėjau.“ Arba: „Niekio nepadariau.“ (*De Ira*, II, XXVIII, 1). Medėja save labai gerai vertina ir aukština. Herojės nuomone, ji yra vertesnė už visus:

MED. Medėja juk aukščiau visų: čia jūrą, ir žemes

matai, ir geležį, dievus, ugnis, žaibus.

AUKL. Bijok valdovo. MED. Tėvas buvo valdovu.

AUKL. Tu nebijai ginklų? MED. Iš žemės te iškils. (*Med.* 166–169)³³

Panašiai save vertina ir Atrėjas. Jis mano, kad yra aukščiau už įstatymus, gėdą, garbę, teisingumą, dorovingumą, ištikimybę (205–220). Kai draugas paklausia, ar jis nebijo, kad liaudyje pasklis jo nešlovė, žiauriai atkeršijus broliui, Atrėjas atsako, kad „didžiausia yra ši valdžios gerovė“ (*Maximum hoc regni bonum est*) (205), „dievobaimingumas, meilė, tikėjimas yra asmeninės gėrybės, kur malonu, karaliai tegul eina“ (*Sanctitas pietas fides privata bona sunt, qua iuvat reges eant*) (217–218).

Seneka diatribėse ne kartą teigia, kad pyktis ir „nepasitenkinimas kyla iš per didelio savęs aukštinimo“ (*De ira* III, V, 7). Šią mintį Williamas Andersonas laiko svarbiausia Senekos išskirta žmogaus charakterio savybe, kuri skatina pyktį. Kritikas praplečia Senekos teiginį: „Pasipiktinimas dažniausiai kyla tada, kai žmogus per daug gerai vertina savo dorybes, todėl susidaro iracionalų, neproporcingą požiūrį į kito ydas ir trūkumus.“³⁴

Medėjai atrodo, kad dėl jos skyrybų kaltas Kreontas, kuris įsakė Jasonui vesti dukterį, o šis pakluso karaliui:

³³ MED. *Medea superest, hic mare et terras vides ferrumque et ignes et deos et fulmina.*

NUTR. *Rex est timendus. MED. Rex meus fuerat pater. NUTR. Non metuis arma? MED. Sint licet terra edita.*

³⁴ William S. Anderson, *Anger in Juvenal and Seneca*, 1964, 171.

Kreontas kaltas, santuoką nutraukė jis, jėga atskyrė nuo vaikų gimdytoją, ištikimybę, priesaika sutvirtintą, išardė: skolininkas vienas jis, už tai man atsakys. [...] ³⁵ (*Med.* 143–147)

Panašiai kaltina brolių ir Atrėjas:

Ko jis neižeidė šmeižtu ir kur nėra piktadarystės? Žmoną atėmė slapčia, apgaule karalystę, senąją valdžios įrodymą klasta. Ramybės nebėra.³⁶

(*Thyes.* 221–224)

Atrėjas pasipiktinęs pasakoja, kaip Tiesas pagrobė auksavilnį aviną, kuris yra valdžios ir laimės simbolis, ir vėl guodžiasi:

Žmona išniekinta, tikėjimas valdžia sutryptas, kraujas abejotinas vaikų, neabejotina, – kad brolis priešas. [...] ³⁷

(*Thyes.* 239–241)

Antrajame pykčio etape pagrindiniai herojai sugeba valdyti savo jausmus, manipuluoti, apgauti savo priešininkus. Medėja apsime-ta gera ir nusizėmusia, kad išmaldautų iš Kreonto palankią situaciją savo kerštui, mini, kad padėjo ir gelbėjo Jasoną aukodamasi, pamiršusi savo gėdą ir garbę. Karalius apkaltina Medėją nekaltų žmonių žudymu, teigdamas, kad po naujos Jasono santuokos su Kreūsa Jasoną bus galima išteisinti, o Medėją pasmerkti kaip visų žudynių kaltininkę ir liepia jai tuoj pat išvykti iš miesto (252–271). Po šių

³⁵ *culpa est Creontis tota, qui scepro impotens coniugia solvit quique genetricem abstrahit gnatis et arto pignore astrictam fidem dirimit: petatur solus hic, poenas luat quas debet. [...]*

³⁶ *quid enim reliquit crimine intactum aut ubi sceleri pepercit? coniugem stupro abstulit regnumque furto: specimen antiquum imperi fraude est adeptus, fraude turbavit domum.*

³⁷ *corrupta coniunx, imperi quassa est fides, domus aegra, dubius sanguis et certi nihil nisi frater hostis. [...]*

žodžių Medėja nerodo Kreontui savo pykčio, ji pritaria, kad yra kalta:

Išeinanti maldauju paskutinį kart,
Kad motinos kaltė nekristų ant vaikų.³⁸
(*Med.* 282–283)

Čia Medėja sulaiko pyktį. Tačiau, pasikalbėjusi su Kreontu, pasak auklės, nuskuba į namus tarsi dievo apsėsta bakchantė (*entheos gressus*) (382). Jos įniršio kupiname veide beprotybės ženklai (*furoris ore signa lymphati*) (386), karštis skruostuose ir tankūs dūsavimai, šypsenos ir ašarų gausybė, šūksniai, jausmų kova. Medėja nežino, ant ko lieti savo įtūžį, grasina, nerimsta (386–392).

Protagonistė, sutikusi vyrą, nusiramina. Tačiau besiklausydama, kaip Jasonas teisinasi dėl naujų vestuvių (kad jos vyksta tik dėl vaikų saugumo), kad ištikimybė Medėjai sulaužyta iš meilės vaikams, o ne išsigandus Kreonto (437–442), ne dėl valdžios ir garbės troškimo (kuriuo jį apkaltina žmona), kaip Jasonas, gindamas savo neištikimybę, kaltina žmoną dėl padarytų žudynių, o save laiko visiškai nekalta (496–503), Medėja vėl užsidega pykčiu ir noru keršyti. Ji ieško silpnosios Jasono vietos, niršta ir ironizuoja. Jasonas, kaip ir Kreontas, pokalbyje su Medėja taip pat pyksta. Jų pokalbis pasiekia didžiulę įtampą, kurią Seneka perteikia vienos eilutės dialogu – stichomitija ir anžambemanu – peršokimu į kitą eilutę:

JAS. Gyvenimas nemielas, gėda dėl kurio.

MED. Gyvenimas nemielas, – ko laikaisi jo?

JAS. Sutramdyk pyktį širdyje audringoje.
Nors dėl vaikų! MED. Išsižadėjau, neturiu –

³⁸ *Supplex recedens illud extremum precor, ne culpa natos matris insontes trahat.*

maniems vaikams Kreūsa brolius pagimdys?³⁹

(*Med.* 504–508)

Medėja, netekusi vilties ką nors pakeisti, kreipiasi į Jupiterį, kad šis trenktų iš debesų ir nužudytų vieną iš jų – Medėją arba Jasoną, tą, kuris kaltas (531–537). Kai Medėja paprašo Jasoną vaikus atiduoti jai į tremtį, vyras nesutinka. Jis prisipažįsta, kad net Kreonto įsakymui nepaklustų, greičiau atiduotų savo akis, rankas, kvėpavimą, bet ne vaikus, nes jie jam visų brangiausi (515–520). Tada Medėja apsidžiaugia, kad rado kaip jį nugalėti. Čia ji pasiryžta keršyti Jasonui vaikų gyvybės kaina:

[...] MED. Sūnus myli taip?

Gerai, pakliuvo! Žaizdai atvira vieta.⁴⁰
(*Med.* 549–550)

Antrajame pykčio etape Atrėjas taip pat tampa racionalus, pradeda analizuoti, kas kaltas dėl iširusios brolių draugystės. Savo kaltės Atrėjas, kaip ir Medėja, nejaučia. Jis mano, kad jei Tiestas jį ižeidė, reikia keršyti (220–245). Atrėjas kaltina brolių ir valdžios troškimą:

Išdrįšęs nusikalst, įtraukė žmoną jis,

Iš miegamo avikailį gabenasi.

Dėl to abipusė nelaimė radosi.⁴¹

(*Thyes.* 234–236)

Atrėjas mano, kad turėjęs valdžią žmogus vėl ims jį trokšti, dėl to sugeba apgauti Tiestą ir prisivilioti jį į savo namus, žadėdamas jam atiduoti valdžią (289, 302). Atrėjas, kaip ir Medėja, antrajame pykčio etape sugeba suvaldyti

³⁹ *IAS. Ingrata vita est cuius acceptae pudet.*

ME. Retinenda non est cuius acceptae pudet.

IAS. Quin potius ira concitum pectus doma, placare natis. ME. Abdico eiuro abnuo – meis Creusa liberis fratres dabit?

⁴⁰ [...] *ME. Sic natos amat?*

bene est, tenetur, vulneri patuit locus. –

⁴¹ *hunc facinus ingens ausus assumpta in scelus consorte nostri perfidus thalami avehit. hinc omne cladis mutuae fluxit malum:*

ti savo jausmus. Nenorėdamas išsiduoti, kad pyksta, Atrėjas savyje sužadina gailestį broliui. Taip laikinai suvaldęs jausmus Tiestui, kalba apie brolišką meilę ir ilgesį:

(Sau)

[...] jis visas mūsų rankose.

Galų gale atvyko Tiestas pas mane.

(494–495)

[...]

Kai tikis kraujo pyktis, nemoka slėptis jis,

tačiau tegul pasislepia. Tik pažiūrėk, plaukai sulipę, kritę ant akių liūdnu, barzda nušiurusi. Ateik, tikėjime:

(Tiestui)

Matydamas aš brolių vėl džiaugiuos. Seniai

belaukiantį, tu apkabink. Man pykčiai jau

visi išblėso. [...] ⁴² (*Thyes.* 504–509)

Antrajame pykčio raiškos etape Seneka protagonistus vaizduoja stiprius, per daug save aukštinančius, svarstančius apie kitų kaltę ir būtinybę keršyti. Gailestį Tiestui Seneka paskatina vaizduodamas jį lydymą sūnų, kurie, nieko neįtardami, džiaugiasi susitikę dėdę, tiki tėvo ir dėdės broliška meile (474–475). Užuojautą skatina suvargusi Tiesto išvaizda, jo kaltės prisipažinimas broliui (512–534). Tačiau kai Tiestas sutinka dalytis su Atrėju valdžia (542), gailestis jam sumažėja, nes jis atrodo silpnas ir egoistiškas dėl savo aistros –

⁴² [...] *venit in nostras manus tandem Thyestes, venit, et totus quidem.*

[...] *cum sperat ira sanguinem, nescit tegi – tamen tegatur. aspice, ut multo gravis squalore vultus obruat maestos coma, quam foeda iaceat barba. praestetur fides – fratrem iuvat videre. complexus mihi redde expetitos. quidquid irarum fuit transierit; [...]*

valdžios troškimo. Gailestį Jasonui Seneka sužadina vaizduodamas jo meilę vaikams, tačiau sumažina parodydamas jo bailumą, nenumaldomą troškimą garbės, valdžios (504–530). Šis protagonistų pykčio vaizdavimo etapas, mūsų nuomone, žiūrovams turėtų kelti kompleksines emocijas: nerimą, gailestį, jaudinti intelektualiai, skatinti svarstyti, kas kalta, kodėl susidarė tokia situacija. Seneka diatribėse teigia, kad tik šiame, antrajame pykčio etape žmogus gali susivaldyti ir nepykti: „Ano pirmojo sielos postūmio protu negalime išvengti, kaip ir kitų anksčiau minėtų kūnui būdingų dalykų: neįmanoma nežiovauti kitiems žiovaujant, neįmanoma neužsimerkti staiga prikišus prie akių pirštus. Šito protas negali nugalėti, galbūt tik pripratimas ir nuolatinė savistaba įstengia sumažinti. O antrasis, sąmoningai gimęs judesys, sąmoningai ir pašalinamas“ (*De ira* II, IV, 2).

Atrėjas šiame etape suvokia, kad jis bus taip pat kaltas, kai atkeršys broliui (321). Jis Tiestui bijo siųsti savo sūnus su apgaulinga žinia, nes žino, kad jie gali negrįžti ir būti nužudyti, išaiškėjęs jo klastai (322–325). Atrėjas išleidžia savo vaikus abejodamas, ar gerai elgiasi, ir kartu suprasedamas, kad kitaip elgtis negali.

TREČIASIS PYKČIO ETAPAS

Trečiajame pykčio etape Seneka vaizduoja protagonistus visiškai užvaldytus savo aistros. Jie nusprendžia bausti skriaudėjus negailestingai, peržengdami proto ir saiko ribas. Herojai atrodo žiaurūs, pamišę, ypač kai mėgaujasi kerštu. Seneka kalba apie saiko, harmonijos praradimą, apie tai, kad pykdamas žmogus negali pasitenkinti net didžiausiu kerštu, bet koks atpildas atrodo per mažas, nes pyktantysis protu nesuvokia bausmės dydžio, ne-

sugeba svarstyti. Diatribėse Seneka rašo, kad atpildas už nusikaltimą „turi būti nepiktas ir protingas, jis nekenkia, bet gydo naudodamasis kenkimo priemonėmis“ (*De ira* I, VI, 1). Tačiau atsidavęs aistroms žmogus negali racionaliai, protingai, gailėstingai nubausti skriaudėjo, nes tampa panašus į krintantį bedugnėn žmogų: „Nebevaldo savo judesių ir nestengia nei sustoti, nei sulėtinti kritimo, o nesulaikomas lėkimas panaikina galimybę svarstyti ir gailėtis, [...] taip siela, puolusi į pyktį, meilę, aistras, nesugeba užgniaužti veržimosi [žemyn] [...]“ (*De ira* I, VII, 4). Medėja nesuvokia savo aistrų pražūtingumo:

Jei ieškai pykčiui, kokį saiką nustatyt,
Pamėgdžiod meilę. [...] ⁴³

(*Med.* 397–398)

Niekad nepails manasis įniršis

Ir nuolat augš. [...] ⁴⁴ (*Med.* 406–407)

Atrėjas kalba panašiai kaip ir Medėja apie savo nepasotinamą, nesaikingą norą nubausti brolių. Atrėjo palydovas siūlo kardu nudurti brolių, tačiau valdovas nesutinka:

ATR. Bausmės aš trokštu, galą deda jai mirtis.

Tegul švelnus valdovas žudo. Šaly manoj

Privalo melst mirties. DRAUG. Ar gailėsčio nebus?

ATR. Išeik, Gailėstingume, jei kada šituos

Namuos buvai. [...] ⁴⁵ (*Thyes.* 246–250)

[...] DRAUG. Ką taip įniršęs tu ruoši?

ATR. Joks saikas negalės man numalšinti skausmų,

Nusikaltimo nēr, kurio gana man bus. ⁴⁶

(*Thyes.* 254–256)

Medėjoje choras gieda, kad herojė nebegali suvaldyti jausmų. Seneka ją lygina su besiblaškančia tigre. Jos siela krinta savo aistrų bedugnėn. Į nusikaltimą veda pyktis, įniršis ir meilė:

CHOR. Malšinti nemoka pykčio

Medėja, savo meilės,

Dabar kartu sujungė

Jėgas jos pyktis, meilė. ⁴⁷ (*Med.* 866–869).

Herojė, prašiusi Kreonto ir Jasono palikti jai sūnus, tarsi užmiršta, kad juos myli, apimta pykčio Kreūsai, vaikus siunčia su mirtina dovana vyro nuotakai. Pasiuntiniui pranešus, kad nuo apsiausto mirė Kreūsa ir ją gelbėjęs Kreontas, Medėja džiaugiasi ir stipriau užsideda pykčio aistra (896). Herojė personifikuoja ir beveik dievina savo pyktį, kreipiasi į jį, kad ją smarkiau užvaldytų, suteiktų drąsos, kitaip nei Euripido Medėja, kuri savaime užvaldyta pykčio žudo vaikus. Senekos Medėja prieš pat nužudydama vaikus įtūžta labiau, kad užtektų jėgų ir drąsos nusikalsti, ir tuo pat metu supranta, kad myli sūnus ir nenori jų žudyti. Tada stengiasi suvaldyti savo pykčio jausmą, jai gaila vaikų:

Į širdį trenkė siaubas, jau stingstu šalčiu,

Krūtinė virpa ir pykčiu nebedegu.

Išvijus žmoną, grįžo motina visa.

Ar aš savų vaikų, ar savo artimų

Praliesiu kraują? Eik šalin, o įnirši!

⁴³ *Si quaeris odio, misera, quem statuas modum, imitare amorem. [...]*

⁴⁴ *numquam meus cessabit in poenas furor crescetque semper. [...]*

⁴⁵ *De fine poenae loqueris; ego poenam volo. perimat tyrannus lenis: in regno meo mors impetratur. SAT. Nulla te pietas movet? ATR. Excede, Pietas, si modo in nostra domo umquam fuisti. [...]*

⁴⁶ [...] *SAT. Quid noui rabidus struis?*

AT. Nil quod doloris capiat assueti modum; nullum relinquam facinus et nullum est satis.

⁴⁷ *Frenare nescit iras*

Medea, non amores; nunc ira amorque causam iunxere: quid sequetur?

Niekinga kalte, pražūtinga nuodėme,
Atstokit nuo manęs. Ką jais turiu
išpirkt?

Nusikaltimą, kad Jasonas tėvas jų,

Ir daug didesni, – kad Medėja motina.

Ne mano jie – temiršta! Žūna! – mano
jie.⁴⁸ (*Med.* 926–935)

[...] Kovoja neapykanta

Ir gailestis. Pakluskis, skausme, gailes-
čiui!⁴⁹ (*Med.* 943–944)

Medėjos kančia verčia žiūrovus bijoti ir
gailėti jos, taip pat kelia minčių apie likimo
neišvengiamumą. Protagonistės žodžiai trage-
dijos pradžioje, kad ji taps Medėja, o pabai-
goje, kad jau tapo Medėja, skatina manyti, jog
ji tarsi neturėjo pasirinkimo, gimė tokia, liki-
mas buvo nulemtas, ir ji tik drąsiai atliko savo
gyvenimo vaidmenį. Atrodo, kad herojė seniai
pažino savo būdą, nes, nužudžiusi abu vaikus,
Jasono klausia: ar žmoną savo tu atpažinai?
(*coniugem agnoscis tuam?*) (1021).

Medėjos mintis, kad užmušti savo vaikus
jai reikia dėl to, kad jais išpirks savo nusikalti-
mą (933–935), rodo, kad vaikus Medėja žudo
pirmiausia pykdama ant savęs ir keršydama
sau pačiai, o paskui – Jasonui. Tragedijoje Se-
neka, aprašydamas Medėjos kalbą, keliskart
mini žodį „pyktis“, taip pabrėždamas, kad Me-
dėja pasiryžta žudyti ne dėl to, kad nemyli sa-
vo vaikų, ir ne dėl to, kad juos reikia nužudy-

ti, bet dėl to, kad pyktis visiškai užvaldė jai
protą. Pirmiausia moteris prašo, kad pyktis ir
skausmas stiprėtų, paskui pajunta, kad širdy
kovoja meilė ir pyktis, gailestis ir pyktis, kai
pyktis užlieja jos širdį, ji nuduria sūnų.
Nužudžiusi vyriausiąjį, paima vaiko lavoną, ve-
dasi už rankos jaunėlį, kartu su juo užlipa ant
namo stogo. Medėja didžiuojasi prieš Jasoną:

Jau, jau aš skeptrą, brolių, tėvą, graži-
nau,

Ir valdo kolchai aukso kailį avino,

Valdžia ir pagrobta mergystė gražinta.

O ramūs vėl dievai, o šventinė diena,

Vestuvių! [...] ⁵⁰ (*Med.* 982–986)

Medėjai pyktis slūgsta ir jai gėda, gaila vai-
kų. Tačiau prisiminusi Jasoną, sužadina savy-
je įniršį. Medėja džiaugiasi, kad Jasonui, sto-
vinčiam apačioje, nebe slapčia rodys savo nar-
są. Vyras prašo, kad geriau jį patį nužudytų,
bet paliktų gyvą sūnų, arba kad greičiau viską
baigtų ir ilgiau nekankintų. Medėja atsako,
kad, jei jos skausmą būtų taip lengva nuramin-
ti, ji nebūtų žudžiusi ir vyresniojo sūnaus, o
dabar pakankins Jasoną, nes nori pasimėgau-
ti ilgu kerštu (1008–1017). Čia žiūrovams tu-
rėtų būti baisu ir gaila Jasono ir aistrų užval-
dytos, proto netekusios Medėjos. Medėja žiū-
rovų akivaizdoje nuduria antrąjį sūnų ir vaikų
lavonus numeta nuo stogo vyrui prie kojų. He-
rojės kerštas mums kelia siaubą, šurpulį.

Tieste, trečiajame pykčio etape, choras gieda
apie tikro gailestingumo ir tikros meilės (*pie-
tas vera, amor verus*) jėgą, kuri nugali pyktį:

Kas gi patikės? Kad žiaurus, nuožmu-
sis,

Nevaldąs minčių, šėlstantis Atrėjas,

⁴⁸ *Cor pepulit horror, membra torpescunt gelu
pectusque tremuit. ira discessit loco
materque tota coniuge expulsa redit.
egone ut meorum liberum ac prolis meae
fundam cruorem? melius, a, demens furor!
incognitum istud facinus ac dirum nefas
a me quoque absit; quod scelus miseri luent?
scelus est Iason genitor et maius scelus
Medea mater – occidant, non sunt mei;
pereant, mei sunt. [...]*

⁴⁹ [...] *ira pietatem fugat*

iramque pietas – cede pietati, dolor.

⁵⁰ *Iam iam recepi scepra germanum patrem,
spoliumque Colchi pecudis auratae tenent;
rediere regna, rapta virginitas redit.
o placida tandem numina, o festum diem,
o nuptialem! [...]*

Taip staiga suglums, broli čia pamatęs.
Didesnės jėgos nēr už gailestį juk,
Pykčiai nedraugų ilgą laiką tęsias,
Meilė, jei tikra buvo, tai sugrįš vėl.⁵¹

(*Thyes.* 546–551)

Choro giesmė žiūrovams skatina liūdesį, nes publika žino, kad Atrėjas pasiryžo nužudyti vaikus. Seneka *Tieste*, kitaip nei *Medėjoje*, nevaizduoja vaikų žudymo scenoje, apie vaikų skerdynes praneša pasiuntinys. Beprotris, pykčio užvaldytas Atrėjas naktį nusiveda brolio vaikus už Pelopo rūmų, į tamsią, gūdžią giraitę prie seno ažuolo, kur valdovai buria ir kur dieną vaidenasi mirusieji. Atrėjas užlaužia vaikams rankas, apibarsto jų galvas miltais, smilkinius apriša gedulingu raiščiu ir vieną po kito visus tris paskerdžia kaip aukojamus gyvulius (655–743). Seneka, prieš aprašydamas kiekvieno vaiko nudūrimą, kartoja, kad Atrėjas juos žudo apimtas pykčio ir įtūžio, žiūri į juos įsiutęs (713), tempia, kerta galvas ir tūžta smarkiau, aitrindamas savo pyktį (737) tarsi laukinis žvėris – Indijos tigrė ar Armėnijos liūtas (707, 708, 732). Atrėjas, nukirtęs vaikams galvas ir rankas, buria ant aukurų iš vaikų vidurių ir gyslų, kūnus sukapoja į gabalus ir ruošia iš jų mėsos vaišes savo broliui (757–760). Kaip Atrėjas aukojo vaikus, pasiuntinys pasakoja kitą dieną. Scenoje tamsu, nes diena neišaušo. Atrėjas, paruošęs patiekalą iš vaikų mėsos, vaišina brolį. Tiestas stebisi, kad diena tamsi. Atrėjas sau sako, kad nesvarbu, jog diena tamsi, jis išsklaidys visas tamsybes pranešęs broliui, kuo jį pavaišino. Atrėjas, kaip ir Medėja, beprotiškai džiaugiasi savo nusikaltimu:

⁵¹ *Credat hoc quisquam? ferus ille et acer
nec potens mentis truculentus Atreus
fratris aspectu stupefactus haesit.
nulla vis maior pietate vera est:
iurgia externis inimica durant,
quos amor verus tenuit, tenebit.*

Iki žvaigždžių pakilęs virš visų žengiu,
Liečiu aš aukštą dangų galva išdidžia.
Dabar karūną, tėvo sostą vėl turiu.
Paleidžiu jau dievus: maldas išpildė
man.⁵² (*Thyes.* 885–898).

Tiestas klausia, ar yra saikas piktadarystei? (1051) Atrėjas atsako, kad nejaučia saiko ir jam norisi vis labiau ir žiauriau mėgautis kerštu:

Nusikaltimui saikas gali būt, kai jį
Darai, o ne kai gražini. Man visko per
Mažai. Tau iš pačios žaizdos dar šilta
liet
Turėjau kraują, kad išgertum iš gyvų
Vaikų, – žodžius tik pykčiui atiduodu,
kol
Skubu. [...] ⁵³ (*Thyes.* 1052–1057)

Atrėjas parodo Tiestui vaikų galvas ir rankas. Tiestas atpažįsta brolį (*agnosco fratrem*) (1006).

Seneka siekia savo žiūrovus smarkiai įbauginti, išgašdinti, kad jie pasibaisėtų pykčio jėga ir patys apmąstytų savo elgesį, stengtųsi suvaldyti pyktį. Seneka rašo II knygoje *Apie pyktį*: „Žmonės pyktis baugina taip pat, kaip šešėlis kūdikius, raudona plunksna žvėris. Savaime jis nėra nei stiprus, nei tvirtas, bet sudaro tokį įspūdį“ (*De ira* II, XI, 6). III knygoje *Apie pyktį* Seneka paaiškina, kodėl pateikia tokius baisius pykčio pavyzdžius. „Be abejo, – sakai tu, – tai milžiniška pražūtinga jėga. Todėl parodyk, kaip ją išgydyti.“ Kaip ankstesnėse kny-

⁵² *Aequalis astris gradior et cunctos super
altum superbo vertice attingens polum.
nunc decora regni teneo, nunc solium patris.
dimitto superos: summa votorum attigi.*

⁵³ *Sceleri modus debetur ubi facias scelus,
non ubi reponas. hoc quoque exiguum est mihi.
ex vulnere ipso sanguinem calidum in tua
defundere ora debui, ut viventium
biberes cruorem – verba sunt irae data
dum propero. [...]*

gose minėjau, Aristotelis yra pykčio gynėjas, jis draudžia jį išrauti iš mūsų, teigdamas, kad pyktis yra tobulumo ramstis, jį išplėšus siela darosi beginklė, o jos užmojai – tingūs ir nerangūs. Taigi būtina atskleisti pykčio bjaurumą ir žvėriškumą, parodyti, koks siaubūnas yra žmogus, siuntęs ant kito žmogaus, kaip jis veržiasi pražudyti savęs ir kitų, užsipuldamas tai, kas gali būti paskandinta tik su pačiu skandintoju (*De ira* III, III, 1, 2). „Kas nenorės atsisakyti pykčio, supratęs, kad jis kyla iš paties žmogaus blogio?!“ (*De ira* III, IV, 4). „Taigi niekuomet nepyktaukime; kartais galime apsimesti supykę, jei reikia paskatinti nerangias klausytojų sielas, kaip negreitai bėgančius arklius raginame botagais ar pakišę deglus. Kartais reikia įvaryti baimės tiems, kurių nepaveikia protas, o griežti dantį nenaudinga taip pat, kaip sielvartauti ar būgštauti“ (*De ira* II, XIV, 1).

Įdomu, kad Schiesaro išvelgia visai naują Senekos tragedijose vaizduojamo pykčio ir įniršio reikšmę. Įniršį jis tapatina su poetų įkvėpimu – *furor*⁵⁴. Schiesaro Atrėją lygina su talentingu poetu, klampojančiu įtampoje tarp tvarkos ir chaoso, aistros ir proto, įkvėpimo ir meistriškumo⁵⁵, taip tarsi teigdamas, kad pyktis nėra baisi aistra, kurios reikėtų vengti⁵⁶. Pa-

⁵⁴ Lotynų kalboje žodis *furor, oris m [furo]* reiškia: 1. šėlas, siutas, tūžmas, įniršis. 2. susižavėjimas, aistra. 3. entuziazmas, įkvėpimas, ekstazė. 4. pasiutimas, beprotystė. Kazimieras Kuzavinis, *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 1996.

⁵⁵ Schiesaro, *op. cit.*, 1.

⁵⁶ Schiesaro savo teoriją apie Senekos personažus – poetus paremia citata iš dialogo *Apie sielos ramybę*, kuriame Seneka rašo: „Tikime graikų poetu: „Apkvaisti kartais malonu yra.“ Arba Platonu: „Sugebantį save suvaldyti žmogus veltui beldžiasi į poezijos vartus.“ Arba Aristotelium: „Į didelį talentą visuomet įmaišyta beprotybės.“ Tik sujaudinta sąmonė gali pasakyti didingus, kitus pralenkiančius žodžius“ (XVII, 10, 11). Vertė D. Dilytė. Cituojama iš: Liucijus Anėjus Seneka, *Diatribės*, Vilnius, 1997.

sak Schiesaro, Seneka „Atrėjui suteikia visus būdingus turinčio sėkmę poezijos kūrėjo bruožus, todėl mes neišvengiamai mokame duoklę Atrėjo išradinamumui ir mėgaujames estetiniu tragedijos atpildu, tyliai sutikdami, kad išraiškina, didinga poezija gali gerokai prasilenkti su moraliniu teisingumu“⁵⁷. Tačiau mes nesutinkame su mintimi, kad Atrėjas Senekos vaizduojamas kaip poetas. Net jei ir galima būtų pritarti, kad pykčio ir įniršio aistra paskatina kurti, vis dėlto sunku patikėti, kad Seneka tragedijose norėjo Atrėją pavaizduoti metaforiškai – tarsi poetą – kūrėją.

Pirmiausia dėl to, kad filosofas diatribėse į pykčio ir iš jo kylančio įniršio (*furor*) aistrą žiūrėjo labai neigiamai. Seneka traktate *Apie pyktį* nuolat pabrėžia, kad pyktis niekada negali būti suvokiamas kaip dorybė, tik kaip yda, nes kuo jo daugiau, tuo jis blogesnis (*De ira* I, IX–XIV). Seneka teigia, kad: „Geriausia tučtuojau užgesinti pykčio kibirkštėlę, rauti jo daigus ir stengtis, kad jis mūsų neapimtų. [...] sunku bus pasveikti, kadangi nėra proto ten, kur įžengia aistra [...]. Ji darys ką norės, o ne ką tu jai leisi“ (*De ira* I, VIII, 1). Antra, todėl, kad Medėja ir Atrėjas, žudydami vaikus, kuria ne didingą poeziją, o keršija už jaučiamą asmeninę skriaudą. Seneka rašo: „Piktuolis nesukuria nieko aukšto ir gražaus; išsina priešingai“ (*De ira* I, XX, 3).

Tiesa, negalima paneigti, kad Atrėjas tarsi poetas ieško įkvėpimo kerštui. Jis prašo, kad jį įkvėptų skausmas (275–276) ir Proknė, užmušusi savo sūnų ir jo mėsa vaišinusi vyrą (276–277). Tačiau Seneka *Medėjoje* ir *Tieste* labiau pabrėžia herojų skriaudos pojūtį, o ne kūrybinį įkvėpimą. Personažams pyktis kyla ne dėl noro atitrūkti nuo kasdienybės rūpesčių,

⁵⁷ Schiesaro, *op. cit.*, 3.

kurti ir išreikšti save (būtent apie tai kalbama dialoge *Apie sielos ramybę*, kuriuo remiasi Schiesaro), bet dėl nenumaldomo skausmo ir gailėsčio sau jutimo, dėl noro nubausti savo skriaudėją ir gražinti jam skausmą atgal.

HEROJŲ PYKTIS – VIDINIS SPEKTAKLIS DRAMOJE

Schiesaro Atrėjo kerštą *Tieste* suvokia meta-dramatiškai – kaip dramą dramoje. Atrėjas, *įkvėptas pykčio ir įniršio* bei noro atkurti teisingumą, kuria spektaklį – kerštą. Panašiai kaip Senekos Edipas, *įkvėptas baimės* ir tiesos pažinimo, organizuoja nusikaltėlio paiešką, kuri panaši į vidinį spektaklį tragedijoje. Schiesaro teigia, kad žiūrovams didžiausią estetinį malonumą suteikia būtent tie vidiniai Senekos tragedijų spektakliai, kuriuose personažas veikia, užvaldytas savo aistros⁵⁸.

Medėja ir Atrėjas tragedijos pradžioje panašūs į aktorius, drąsinančius save, kad galėtų keršyti, – tarsi vaidinti spektaklį, kurį nori atlikti prieš savo žiūrovus: Jasoną ir Tiestą. Medėja, nužudžiusi pirmąjį vaiką, suvokia, kad jai trūko Jasono kaip žiūrovo, todėl antrąjį vaiką nori nužudyti vyrui matant (992–993). Atrėjas, pavaišinęs vynu savo brolių, vėliau sulauko jų nuo Bakcho, teigdamas, kad jam reikia blaivaus žiūrovo:

Matyti noriu, kaip jis, galvas matantis
Sūnų, išblykęs, ir kokius pirmas skausmas jo
Žodžius išlies, be kvapo gal sustings, arba
Sustos nustėręs, – mano darbo vaisius
tai.⁵⁹ (Thyses. 903–906)

⁵⁸ *Ibid.*, 13, 14, 15.

⁵⁹ *libet videre, capita natorum intuens, quos det colores, verba quae primus dolor effundat aut ut spiritu expulso stupens corpus rigescat. fructus hic operis mei est.*

Herojų savęs raginimai ir prašymai, kad stiprėtų dvasia, kad pyktis ir įniršis juos užvaldytų ir įkvėptų drąsos prieš kerštą, ne tik sukuria tam tikrą vidinio spektaklio įrėminimą, bet kartu ir pažeidžia natūralią teatro iliuziją. Graikų tragedijose herojai į sceną išeidavo jau apimti aistros ir neprašydavo savo dvasios pažadinti jų jausmus, nesikreipdavo į aistras, kurios turėtų staiga atsirasti juose ir padėti jiems veikti. Seneka tragedijose kuria personažų dialogą su savimi, panašiai kaip filosofinėse diatribėse. Medėja, Atrėjas kalbasi su savo dvasia ir savo jausmais tarsi su tariamu, įsivaizduojamu pašnekovu. Medėjos dialogas su savo dvasia ryškiausias tragedijos pradžioje ir pabaigoje. Ji kreipiasi *į dvasią*:

Jeį, dvasia, dar esi gyva, jei dar senos
Jėgos turi, tai moters baimes vyk
šalin.⁶⁰ (Med. 41–42)

Nužudžiusi Jasono žmoną ir uošvį, Medėja vėl kreipiasi į savo dvasią:
Ko, dvasia, vilkini? Sėkmingą kovą
tęsk!

Džiaugiesi, bet ar kerštas visas baigtas
jau?

Jį myli, jeigu tau, įniršėle, gana,
Kad vienišas Jasonas. [...] ⁶¹

(Med. 895–898).

[...] Skausme, ką žudyt, ieškok:
Nusikaltimui šiurkščią ranką kelsiu aš.
Į kokį priešą, mano pykti, kreipsies ir
Kokiais grasinsi ginklais? [...] ⁶²
(Med. 914–917).

⁶⁰ *si vivis, anime, si quid antiqui tibi remanet vigoris; pelle femineos metus.*

⁶¹ *quid, anime, cessas? sequere felicem impetum. pars ultionis ista, qua gaudes, quota est? amas adhuc, furiose, si satis est tibi caelebs Iason. [...]*

⁶² [...] *quaere materiam, dolor: ad omne facinus non rudem dextram afferes. Quo te igitur, ira, mittis, aut quae perfido intendis hosti tela? [...]*

Kai Medėja sprendžia, ar žudyti vaikus, ar ne, klausia savo dvasios:

Ko, dvasia, abejoji? Ko srūva ašaros
Veidais, kodėl mane tai pyktis, meilė
vėl

Užvaldo? [...] ⁶³ (Med. 937–939)

Atrėjas tragedijos pradžioje taip pat ragina savo dvasią imtis keršto broliui, nes neatkeršijęs jaučiasi tingus, nerangus ir silpnas (176–180), prašo *dvasios* suteikti jam drąsos padaryti tokį nusikaltimą, kad apie jį kalbėtų ateinančios kartos (192–193). Vėliau Atrėjas vėl kreipiasi į savo dvasią:

[...] Nagi, dvasia, pulk.

Kas verta Tiesto ir Atrėjo padaryk:

Kad blogį tą abu atliktų. [...] ⁶⁴

(Thyes. 270–271)

[...] Dvasia, ko vėl būgštauji

Ir prieš nusikaltimą tykai? Nagi,
drįsk! ⁶⁵ (Thyes. 283–284)

Blogai, kad traukies, dvasia, jei gaili savų,

Tai pagailėsi ir anų [vaikų]. [...] ⁶⁶

(Thyes. 324–325)

Tokie vidiniai herojų dialogai su savo dvasia ir jausmais žiūrovus skatina atsiriboti nuo personažų, per daug nesusitapatinti, neišsijausiti į fikcinę tikrovę. Seneka, pažeisdamas teatro iliuziją, *skatina žiūrovus labiau mąstyti, o ne atsiduoti emocijoms*. Garsusis Wilamowitziaus pastebėjimas, kad Senekos Medėja buvo skaičiusi Euripido *Medėją*, nes ji tragedijos

pradžioje mini, kad taps Medėja (NUT. *Medea* – ME. *Fiam*) (Sen. *Med.* 171), o vėliau, kai nužudo Kreontą ir Kreusą, – kad jau tapo Medėja (*Medea nunc sum*) (Sen. *Med.* 910), mūsų nuomone, taip pat rodo, kad Seneka pažeidžia teatro iliuziją. Poetas šiais Medėjos žodžiais ne tik kelia žiūrovams literatūrinių asociacijų, bet ir verčia pažiūrėti į pykčio vedamą herojų kaip į tam tikrą kaukę, stereotipinį mūsų visų elgesį, kai mes, jausdami skriaudą, užpykstame ir tarsi „užsidedame“ pykčio iškreiptą veidą – išgyvename į tam tikrą pamišėlio vaidmenį: piktinamės, norime keršyti, klaidingai manydami, kad taip įrodysime savo reikšmingumą ir tapsime didingi.

HEROJŲ JAUSMŲ VAIZDAVIMO TIKSLAS IR POVEIKIS ŽIŪROVAMS

Pasak Marthos Nussbaum, Seneka tragedijoje tiesiog prieš mus išstumia ir parodo aistrų bjaurumą, sakydamas, kad tai esi tu ir visa tai yra tavo ⁶⁷. Nussbaum teigia, jog Senekos teatro žiūrovai, tik pripažinę, kad herojų pyktis, nesaikinga meilės aistra yra būdingi jiems patiems ir pasibaisėję aistrų padariniais, gali patirti terapinį tragedijos poveikį, kurio siekė stoikai ⁶⁸. Panašiai apie graikų tragediją rašė ir Taplinas: norint patirti tragedijos žavesį, visą emocinį, intelektualinį, socialinį, teologinį, moralinį poveikį, reikia stengtis pamatyti tai, kas slypi už žodžių, tada antikinė tragedija gali kalbėti tiesiogiai mums ir apie mus ⁶⁹.

⁶³ *quid, anime, titubas? ora quid lacrimae rigant
variante nunc huc ira, nunc illuc amor
diducit? [...]*

⁶⁴ [...] *hoc, anime, occupa.
dignum est Thyeste facinus et dignum Atreo:
quod uterque faciat. [...]*

⁶⁵ [...] *anime, quid rursus times
et ante rem subsidis? audendum est, age.*

⁶⁶ *male agis, recedis, anime: si parcis tuis,
parces et illis. [...]*

⁶⁷ Nussbaum, *op. cit.*, 445.

⁶⁸ Nussbaum Senekos *Medėjoje* labiau akcentuoja meilės, o ne pykčio aistros žalą. Ji pabrėžia, kad stoikai siekė parodyti, jog didelė, nesaikinga meilės aistra gali sukelti tragediją.

⁶⁹ Taplin, *op. cit.*, 1, 170.

Seneka nenurodo savo tragedijų tikslo, tačiau diatribėse, panašiai kaip ir dramose, labai daug dėmesio skiria pykčio aistrai pavaizduoti, blogiems, nesekiniems pavyzdžiams parodyti. Veikale *Apie pyktį* Seneka nusako savo kūrinio tikslą – paaiškinti, kaip reikėtų gydyti savo ir kitų pyktį: „Niekas neturi manyti esąs apsisaugojęs nuo pykčio, nes ir lėtapėdžių bei lipšnuolių širdyse prigimtis pažadina žiaurumą ir nirtulį. [...] pirmiausia turime nerūstauti, antra – baigti rūstavę, trečia – gydyti kitų pyktį, pasakysiu, kaip nepasiduoti įniršiui, pasakui, kaip iš jo išsilaisvinti ir, pagaliau, kaip sulaukyti įpykusį, nuraminti, padaryti sveiką“ (*De ira* III, V, 1–2). Todėl Nussbaum mintis apie galimą terapinį Senekos tragedijų poveikį atrodo labai įtikinama.

Senekai buvo būdinga blogais pavyzdžiais pamokyti, kaip neturėtume gyventi. Šis filosofo bruožas žiūrint šiuolaikinio žmogaus akimis galbūt ir nėra labai teigiamas, nes daug neigiamų pavyzdžių ir ypač filosofiniuose veikaluose neigiamų imperatyvų ko nors nedaryti netiesiogiai skatina pesimizmą, nusivylimą savimi ir gyvenimu⁷⁰. Skaitant diatribes su-

sidaro įspūdis, kaip rašo W. Andersonas, kad: *mali inter malos vivimus*⁷¹. Galbūt dėl šio pesimistiško bruožo Seneka sukūrė daugiau tokių tragedijų, kuriose herojus nejaučia savo kaltės, pyksta ant savęs ir kitų, žudo, kelia baimę žiūrovams, negu tokių, kuriose herojus suvokia savo klaidą ir nusikaltimą, atgailauja, verčia žiūrovus užjausti, suteikia vilties tikėti žmogaus gerumu.

Galime padaryti išvadas, kad *Tieste* ir *Medėjoje* Seneka daugiausia dėmesio skiria herojų pykčiui vaizduoti, atskleisdamas šį jausmą trimis etapais – taip, kaip savo filosofiniame veikale *Apie pyktį*. Tragedijos buvo parašytos vėliau nei traktatas⁷², tačiau jose galime pastebėti tą patį bruožą – daugiausia dėmesio skiriama pykčio padariniams vaizduoti. Todėl tragedijos, kaip ir diatribės, manome, turėjo tą patį – terapinį, didaktinį – tikslą. Poetas siekė, kad publika, pasibaisėjusi pykčio aistra, stengtųsi geriau pažinti save, susivaldytų nuo pasipiktinimų, kaltinimų, keršto, suprastų, jog žmonių santykiai turėtų būti grįsti ne pykčiu ir prievarta, o meile ir gailestingumu.

⁷⁰ Pavyzdžiui, Seneka rašo: „Pyksti ant šio, ant ano, ant vergų, ant atleistinių, ant tėvų, ant vaikų, ant pažįstamų, ant nepažįstamų. Priežasčių visur su kaupu, jei siela tyli. Grieši dantį ant vieno, paskui ant kito, ir, atsiradus naujų paskatų, įniršis tęsis. O nelaimingasis, kada gi pamils?“ (*De ira* III, XXVIII, 1).

⁷¹ Anderson, *op. cit.*, 172.

⁷² Trys Senekos knygos *Apie pyktį* tikriausiai buvo parašytos pirmaisiais Klaudijaus valdymo metais (41m. po Kr.) ar bent jau iki 52 m. po Kr., o tragedijos – šiek tiek prieš arba Nerono valdymo laikais (nuo 54 iki 60 metų, gali būti, kad ir vėliau). Viena pirmųjų – *Pamišęs Herkulis*, vėliausios – *Tiestas* ir *Finikietės*. Šią nuorodą pateikiame iš: *The Oxford Classical Dictionary*, third edition revised, edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth, Oxford, 2003, 96–97.

EXPRESSION OF THE FEELINGS OF THE CHARACTERS AND IMPACT ON THE SPECTATORS IN SENECA'S DRAMAS

Jovita Dikmonienė

Summary

On the basis of the works by Taplin, Nussbaum, and Schiesar, the article explores the feelings of the protagonists of Seneca's tragedies, *Thyestes* and *Medea*, which are the factors that develop the plot and the dynamics of the tragedies. The article also reviews the emotions these tragedies may set up in the spectators and readers. A comparison is drawn between these tragedies and three philosophical dialogues of Seneca *On Anger*. The article investigates why and how the hatred and fury of the protagonists grows and develops. Anger is shown as pain by Seneca. Such words as *ira* and *dolor* are used as synonyms in the tragedies. The protagonists' emotions of anger and rage cause the spectators' fear.

In *Thyestes* and *Medea*, very much like in his philosophical piece *On Anger*, Seneca discloses the feeling of anger of the main characters in three stages. In the first stage, the poet depicts involuntary anger of Medea with Jason who has broken the vows of love. In *Thyestes*, Atreus is angry with Thyestes who has insulted his glory. In stages one and three the characters talk to their spirit and the feeling of anger as if with an ostensible, imaginable interlocutor. In stage two, Seneca discloses extensive pride of the

protagonists, the feeling of anger that is managed and controlled, their accusations to the offenders, and their wilful determination to revenge. In stage three, the poet depicts wild and uncontrollable anger and fury when Medea and Atreus kill children not because of any need, but because the passion of anger blinds the wisdom. The first and third stages of anger are shown by Seneca as uncontrollable and unconscious, whereas the second stage of anger—a conscious when the protagonists can control their passions, yet they succumb to them.

In the tragedies, like in the essay *On Anger*, Seneca focuses on the depiction of the consequences of anger and the damage that the failure to control anger in due time brings to a man and the people around him. The article concludes that tragedies, like diatribes, had similar therapeutic and didactic aim with respect to the readers and spectators. The poet said that the spectators, frightened and appalled with the passion of anger, would try to know themselves better, sustain from outrage, accusations, and revenge; they would understand that people's relationships should be based on love and mercy rather than anger and violence.

Gauta 2008 10 06

Priimta publikuoti 2008 12 08

Autorės adresas:

Klasikinės filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: jovitadikmoniene@yahoo.com